

پیشگفتار

وقتی از روش پژوهش علمی در حیطه ویژه‌ای از دانش بشری سخن به میان می‌آید ذهن هر پژوهنده‌ای در آغاز متوجه اندیشیدن به شیوه علمی می‌شود. از لحاظ فلسفی مقصود از روش، مجموعه ابزارها و تدابیری است که وصول به هدف نهایی و مطلوب را آسان می‌سازد و مقصود از روش علمی همه راههایی است که پژوهنده را از خطر محفوظ می‌دارد و رسیدن به حقیقت را برای وی امکان‌پذیر می‌سازد. متدولوژی (شناخت روش علمی) نیز به عنوان شاخه‌ای از منطق با کاربرد اصول استدلال در بررسیهای علمی و فلسفی سروکار دارد و قوانین ویژه‌ای را که فکر برای یافتن حقیقت در موارد خاص باید از آنها پیروی کند، مورد مطالعه قرار می‌دهد.

کتاب حاضر به عنوان منبعی برای آشنایی با زبان و تفکر علمی، محدود به چیزی است که به عنوان روش علمی پذیرفته شده، و بر این باور نوشته شده است که اصولاً درک فعالیت پژوهش علمی بدون شایستگی فنی بسیار دشوار است و شایستگی فنی نیز بدون درک ماهیت پژوهش علمی که همان مطالعه عینی و کنترل شده روابط بین پدیده‌هاست بی‌معنا خواهد بود. مقصود اصلی کتاب، تشویق و ترغیب دانشجویان به تفکر منطقی، اصولی، ساختاری، و نشان دادن کیفیت هیجان‌برانگیز پژوهش علمی به طور کلی، و بنابراین تأکید آن متوجه درک اصول و حل مسائل پژوهش علمی است.

با آنکه بخش اعظم کتاب بر مطالب مفهومی و موارد فنی تمرکز دارد، همواره ضمن ارائه مطالب مجرد تلاش شده است نشان داده شود که پژوهش یک کار جذاب و جالب است و وقتی انسان در پژوهش غرق می‌شود، بخش بزرگی از

اندیشه‌ها، انرژی، عواطف و احساسات خود را وقف فعالیت‌های پژوهشی می‌کند. مؤلف تنها برای خود نمی‌نویسد. انگیزه اصلی مؤلف علاوه بر ارضای حس کنجکاوی، که شاید یکی از انگیزه‌های هر مؤلفی باشد، آن است که خوانندگان را به آنچه گردآوری کرده است آشنا سازد، حس کنجکاوی آنها را تقویت کند و در آنها نظم فکری، توانایی استدلال، واقع‌بینی، و تسلط کافی به موضوع مورد علاقه به وجود آورد. هدف اصلی نویسنده این کتاب نیز تقویت نیروی آفرینندگی، بیدار ساختن قریحه ذاتی، شکوفانمودن استعداد نهانی علاقه‌مندان به پژوهش علمی، پرورش میل به مطالعه، و برانگیختن شور و شوق در آنهاست.

در کشور ما از زمانی که زمینه انجام پژوهش در شاخه‌های مختلف علوم فراهم شده تاکنون نیاز به تهیه منابع و مطالب کافی در زمینه پژوهش علمی - به‌ویژه در سطوح تخصصی - کاملاً چشمگیر بوده است. تلاش‌های معدودی هم که در این زمینه صورت گرفته نتوانسته است پاسخگوی این نیاز اساسی باشد. ناآشنایی با متدولوژی و اصول روش علمی، طالبان کشف حقیقت را عملاً به ذهن‌گرایی محض و برکناری از دنیای واقعی کشانده و حتی بسیاری از دست‌اندرکاران پژوهش را به کلی از مسیر علمی منحرف ساخته است. یکی از دلایل قاطع بی‌توجهی نسبت به اصول و روش علمی پژوهش، کمبود کاملاً محسوس منابع معتبر و کتابهای تخصصی در این زمینه است، و همین امر انگیزه اصلی و مشوق نگارنده این سطور در بازنگری و افزودن مطالبی بوده است که پیش از این در کتاب شناخت روش علمی در علوم رفتاری در اختیار دانشجویان، مربیان، و علاقه‌مندان به پژوهش علمی قرار گرفته است.

از دگرسو، مفاهیم و اصطلاحات همپوشی که در روش‌شناسی علمی وجود دارد، بسیاری از پژوهشگران را با دشواری و ابهام روبه‌رو ساخته است. با توجه به اینکه این مطلب، به‌ویژه در زبان فارسی که مشکل ترجمه و برابر نهادن معادلهای مناسب را نیز دارد، از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، فصلهای سوم و چهارم ویرایش جدید کتاب، به تعریف توصیف و متمایز ساختن مفاهیم بنیادین مانند انگاره، الگو،

مدل، و ارتباط این مفاهیم با تئوری اختصاص یافته است. افزون بر این، با آنکه ادبیات و پیشینه پژوهش بخش بزرگی از حجم پایان‌نامه‌های تحصیلی و گزارشهای پژوهشی را به خود اختصاص می‌دهد، اهمیت، شیوه تدوین و به‌ویژه به‌کارگیری آن در ارتباط با بیان مسئله، تدوین فرضیه‌ها، و نیز توجیه و تفسیر نتایج پژوهش برای بسیاری از دانشجویان، حتی برای برخی پژوهشگران، آشکار نیست. در فصل دهم سعی شده است تا به این مهم پرداخته شود. سرانجام، تجربه‌ها و شواهد متعدد نشان می‌دهد بسیاری از پژوهشها و پایان‌نامه‌های تحصیلی به‌رغم برخوردار بودن از موضوعهای جالب، اصیل و کاربردی به علت عدم تناسب حجم نمونه به نتایج مطلوب و معتبر دست نیافته است. از این رو، فصل سیزدهم به تعیین حجم نمونه، که یکی از دشواریهای عمده دانشجویان از لحاظ اجرا و عملی ساختن هرگونه پژوهش (اعم از کمی، کیفی، زمینه‌یابی و ...) به‌شمار می‌رود، اختصاص یافته است.

محتوای کتاب، مانند ویرایش پیشین آن، روش‌شناسی و مسائل فنی پژوهش علمی را مورد توجه قرار می‌دهد و تأکید آن متوجه اصول و مفاهیم، ساختار، و پایه‌های پژوهش علمی است و بنابراین درباره پژوهشهای تاریخی، حقوقی، کتابخانه‌ای، بررسیهای فلسفی، و مانند اینها بحث نمی‌کند. با آنکه عنوان کتاب بیانگر «طرحهای تجربی پژوهش» نیست، تلاش شده است علاوه بر بررسی ارتباط منطقی بین مسئله، طرح پژوهش، و مسائل روش‌شناسی حل مسئله، چندین طرح پژوهشی نیز که نسبت به سایر طرحها عمومیت بیشتری دارد معرفی، مزایا و محدودیتهای عملی آنها مورد بحث قرار گیرد و فنون آماری مناسب برای تحلیل آنها نیز ارائه گردد.

با آنکه موضوع کتاب، اندازه‌گیری و سنجش و آمار نیست، محتوای آن با برخی مفاهیم اساسی آمار (مانند میانگین و واریانس) پیوند یافته است. هرچند چیرگی در محتوا و مطالب آن بدون زمینه آماری امکان‌پذیر است، اما عدم آشنایی با اصطلاحات و مفاهیم آماری ممکن است یادگیری مطالب کتاب را به تأخیر اندازد. زیرا پژوهش علمی از آمار جداشدنی نیست و اصولاً خواندن و فهمیدن

مقاله‌ها و گزارشهای پژوهشی (و حتی انجام پژوهش علمی) بدون درک مفاهیم آماری و به طور کلی تفکر کمی و آماری ممکن نیست. آشنایی با ماهیت و مقصود علم آمار و استنباط آماری و به طور کلی همه مطالبی که ممکن است در سه واحد درس مقدماتی آمار فراگرفته شود، پیش‌نیاز و زیربنای درک مطالبی است که در این کتاب آمده است.

در بیان اصطلاحات فنی از آوردن زبان محاوره‌ای پرهیز و حتی‌الامکان از اصطلاحات متداول در زبان فارسی که صاحب‌نظران در نوشته‌های خود به کار برده‌اند استفاده و کوشش شده است و واژه‌های قابل درک زبان فارسی بر واژه‌های بیگانه ترجیح داده شود. اما مؤلف گاه ناگزیر بوده است برخی از اصطلاحات خارجی (مانند مدل، تئوری) را به سبب آنکه جنبه جهانی و همگانی دارد و در اکثر زبانهای رسمی دنیا یکسان نوشته و تلفظ می‌شود، عیناً به کار برد و گاه نیز به ناچار برای تعدادی از واژه‌های فنی، معادل فارسی (که ممکن است مورد قبول سایر مؤلفان نباشد) تهیه کند.

در نگارش مطالب، نویسنده تلاش کرده است آنچه اندیشیده، خواننده، دیده، و آنچه را شخصاً تجربه کرده یا دیگران تجربه کرده‌اند، به رشته تحریر درآورد. البته رعایت سادگی از ضروریات هر نوشته است اما تا آن حد که کار به ارائه مطالب پیش پا افتاده نکشد. تردیدی نیست که آوردن تشبیه‌های زیبا، توصیف بدیع، استعاره لطیف، و عبارتهای دلپذیر هر نوشته را پربارتر و خواندن آن را شیرین‌تر و گیراتر می‌کند. اما در این کتاب به سبب ماهیت علمی آن کوشش شده است از صنایع ادبی تشبیه و کنایه و استعاره استفاده نشود. هر مطلب بدون مقدمه‌چینی و قلم‌فرسایی بدون پوشیده‌گویی و کلی‌گویی بیان شده و تلاش نویسنده همواره این بوده است که مطالب به گونه صریح، روشن، و گویا نوشته شود و از عنوان و موضوع اصلی کتاب دور نیفتد.

هرچند محتوای کتاب را مجموعه کاملی شامل همه مطالب درسی معادل ۳ واحد درس روش تحقیق که در دوره‌های کارشناسی و کارشناسی ارشد تدریس

می شود تشکیل می دهد، اما مطالب آن به گونه ای تهیه شده است که بتواند در پژوهشهای عملی به ویژه در امر تهیه پایان نامه تحصیلی دانشجویان فوق لیسانس و بالاتر نیز مفید افتد.

در اینجا دوباره لازم می دانم از همسرم خانم لقما هومن که تحمل و شکیبایی وی همواره بزرگترین پشتوانه زندگی و پیشرفتهای علمی من بوده، و در تطبیق مطالب این کتاب با نسخه اصلی نیز مرا یاری داده است، صمیمانه تشکر نمایم.

دکتر حیدر علی هومن